

ТМ	Г. XXIX	Бр. 1-2	Стр. 127 - 134	Ниш	јануар - јун	2005.
----	---------	---------	----------------	-----	--------------	-------

UDK 316.754:316.4.052

Прегледни чланак

Примљено: 09.02.2005.

Данијела Гавриловић

Филозофски факултет

Ниш

ДРУШТВЕНЕ НОРМЕ КАО ОДРАЗ ДРУШТВЕНЕ СТВАРНОСТИ

Резиме

Социологија коа позитивна наука бави се проучавањем система друштвених норми које делују у друштвима чинећи њихово везивно ткиво и омогућавајући њихово функционисање. Од табуа до међународног права систем норми омеђује границе друштва у коме функционише. Како се друштвена заједница шири, шири се и простор деловања норми од племена до глобалног друштва. Истовремено, норме се умножавају, појављују се нове врсте норми потребних за регулисање сложених друштвених односа у модерном друштву. Када друштво дође у стање смањеног нивоа регулације говоримо о стању аномије или одсуства норми у друштву, што озбиљно угрожава његово функционисање.

Овај текст се бави настанком норми у друштву и њиховим односом са типом и нивоом друштвене интеграције. Пре свега ради се о моралним и религијским нормама и природом њиховог друштвеног бивствовања.

Кључне речи: друштвена интеграција, моралне норме, религијске норме

Када су у питању типологије глобалних друштава, социолози често трагају за једноставним, а ипак значајним обрасцем који би карактерисао природу друштвене повезаности. Код модела који настоје да разумеју прошлост, а узимају у обзир и прошлост и садашњост, намећу се дијаметрално супротни модели друштва. Тако на пример, Конт дели друштва на теолошко и позитивно, Спенсер на милитаристичко и индустријско друштво, Редфилд на сеоско и градско друштво, Диркем на друштво механичке и органске солидарности, Тенис прави разлику између заједнице и друштва. Тежећи да уврсте нове

квалитете друштвеног живота и интеграције у своје моделе социологи препознају нови тип друштва називајући га полазећи од различитих критеријума постиндустријским, програмираним или умреженим попут Кастелса који указује на повезаност глобалног светског друштва у различитим сегментима и на различитим нивоима.

Велика је заслуга функционалиста што су скренули пажњу на проучавање културних вредности у социологији, схватајући их као обрасце који детерминишу друштвене процесе. Ретклиф Браун као један од претечи и зачетника функционализма указује на могућност функционалистичког начина третирања религије у друштву. Он говори о теорији која ће на феномен религије гледати као на саставни, важан и чак суштински део друштвеног механизма, као што су и закони моралности део сложеног система који омогућава људима да живе заједно. "С те тачке гледишта ми се не бавимо пореклом, већ социјалним функцијама религија, то јест, доприносом који су оне дале формирању и одржавању друштвеног поретка."¹ Друштво је по Диркему (кога овде такође третирамо као претечу функционализма) целина чија је онтолошка природа у заједничком мишљењу, веровању и осећању, али које се испитује само посредно (анализом обичаја, религије, морала, права). Диркем истиче значај нормативних правила као система регулације. У том смислу, обичај, морал и религија, представљају медије који омогућавају социолошко сагледавање природе интеграције друштва у коме постоје.

Друштва аустралијских домородаца Парсонс (као и Диркем) одређује као најпримитивнија. Овај тип друштвене организације највише се приближава ономе што Диркем назива несегментираним обликом механичке солидарности. Сроднички статус је основна компонента свих друштвених улога, нема политичке, верске или било које друге превласти или привилегија. "Поредак светих ствари" одговара поретку профаних, тотемски култови су повезани са системом сродства, нормативни поредак има и свој територијални еквивалент.

Ток еволуције води ка "развијеном типу примитивних друштава". Нагласак у дефинисању заједнице прелази са аспекта родбинства на територијални фактор. Јавља се и професионална специјализација, иако она још увек није главни фактор друштвене диференцијације. Одвајају се поједине лозе које се специјализују за поједине функције, или управљају појединим ресурсима. У Диркемовом систему ово би био сегментирани тип механичке солидарности. У овом периоду долази до потребе за изричитом симболизацијом колективног идентитета друштва. Такође се јавља потреба за стварањем инструмената за функционисање друштва као система, тј. за државном управом. Еволуција производи слојевито друштво, родбински

¹ Ретклиф – Браун, *Структура и функција у примитивном друштву*, Просвета, Београд, 1982, стр. 214.

односи престају управљати женидбеним односима, већ се лозе већег престижа жене из лоза адекватног престижа. Унутар заједнице се јављају нови елементи солидарности, коа је политичка и религијска. Раслојавање кулминира уздицањем једне лозе, те долази до појаве монархије која има корен у сродничким односима, а задобија и политички и религијски легитимитет. Парсонс истиче факторе интеграције са којима се већ срећемо код Диркема – породични, религијски и политички. Друштвени колектив у овом раздобљу постаје етничка група која обитава на одређеном простору. То рађа потребу за институционализациом одређења ко смо "ми" и природе јединица које чине "нас" Религијска традиција се цепа на елементе који се повезују са друштвеним руковођењем, институционализује се краљевска лоза, као и власт на нижим нивоима. Овом врстом заједнице је могуће управљати само сложеним интегративним механизмом. Сродничка лоза заузима положај и на основу имовинског стања, а женидбена размена се везује за имовинску размену.

Другу фазу социјалне еволуције чине "прелазна" – архајска и развијена прелазна друштва која се одликују развојем писаног језика. Архајски религијско-културни сегмент друштва претпоставља писменост свештенства које је у стању да одржава писану традицију. То је писменост која је ограничена на одређене специјализоване групе, писменост од заната. Тек у развијеним прелазним друштвима писменост обухвата све мушкарце виших слојева (Хиндуси виших касти или кинеско племство). Функција културног легитимитета је поверена највишим слојевима друштва, краљу или групама свештеника. Архајска друштва имају изграђени управни апарат, положаји су наследни, религијске и политичке функције се преклапају. Основне карактеристике развијених прелазних друштава су промене унутар конститутивног симболизма. Једна од светских религија је продрла на њихово тле. Божанско порекло краља више није долазило у обзир, тако да се јављају нови механизми, који доносе раслојавање друштва.

За Парсонса је језгро друштва нормативни поредак који се успоставља у повезаности са културом као подсистемом људске акције, који га легитимише и на чијим се вредностима (културним) и заснива. Парсонс се концентрише на проучавање структура вишег реда у кибернетичком смислу, тј. на културу, да би истражио главне изворе промена великих размера. Наиме, он сматра да култура, пошто се развија током дугих раздобља, под врло различитим околностима, може амортизовати делимичне промене у нижим кибернетским нивоима, тако да се појављују облици друштвене организације са врло великом прилагодљивошћу.

Парсонс социјеталну заједницу – језгро друштва, одређује као структурисан нормативни поредак помоћу кога је колективно организован живот становништва. "Као поредак ова језгра садржи вредности као и издиференциране и посебно наведене норме и правила,

а све оне захтевају културне референце како би добиле смисао и легитимност."² Вредности су спољни елемент културе и друштва, то су обрасци које је потребно одржати. Норме су, пре свега, друштвене и оне регулишу друштвене процесе. Присуство или одсуство нормираности сегмената друштвеног живота у једној друштвеној заједници јесте показатељ њене интегрисаности и постојања.

Главни узроци великих промена унутар друштва су, заправо, промене унутар културе, као подсистема са великим степеном кибернетске контроле. "Културна норма је несвесно усвојени или свесно прописани начин понашања: мерило, правило, пропис, модел, образац, узор, стандард или упутство за понашање људи у заједници, како би се очувао друштвени поредак."³ Радомир Лукић говори о моралу и религији као о два највиша система људских идеала и најстрожих дужности, које се човеку намећу надљудском снагом којој се он не може одупрети.

"Јер једно друштво чешће пропада због унутрашњег моралног распадања, него због спољашњих околности."⁴

* * *

Изражавајући сумњу да социологија као позитивна наука може да открије тајну друштвеног живота, да утврди његову заједничку природу иза разноврсних друштвених манифестација у простору и времену, Сејмон Лудвигович Франк, у својој концепцији филозофије друштва указује на постојање духовних основа друштва, које су за социологију неухватљиве. "Идеално начело, својствено друштвеном животу које твори његову објективну реалност, долази до изражаја у животу као идејни образац, дакле као идеја која телеолошки одређује људско понашање, као идеала или оног што је потребно, као оно што твори суштину друштвеног живота и што има етички – у ширем смислу – карактер."⁵ Суштина друштва се по њему изражава кроз морално-правну сферу. Скуп моралних норми у друштвеној заједници представља објективни морал. Одрас етичких правила у свести појединца представља субјективни вид морала. И објективни вид морала – друштвене моралне норме и субјективни његов вид заснивају се на моралним вредностима. Услед диференцијације норми, моралне норме данас регулишу односе међу људима, док је однос према натприродним силама искључен из њиховог домена. Морални аспекти културе једног народа, вредносни елементи, сажимају се у термину етос.

² Талкот Парсонс, *Друштва*, Аугуст Цесарец, Загреб, 1988, стр. 29

³ Ђуро Шушњић, *Религија*, Чигоја, Београд, 1998, стр. 231.

⁴ *Исто*, стр. 235.

⁵ Сејмон Лудвигович Франк, *Духовне основе друштва*, ЦИД Подгорица, 1997, стр. 122.

Социолози ипак верују да је одчитавањем нормативног кода једног друштва могуће закључивати о природи и степену његове интеграције. Пранорма која је функционисала у првобитном друштву регулишући односе у друштву и одређујући понашање појединца јесте табу. Табу је религијски и друштвени феномен. Сматрамо га родним местом свих норми. Функција табуа је фиксирање друштвених вредности одређеног догађаја, поступка, лица. Табу пребива у светом, његова веза са ауторитетом светог чини његову природу. Систем табуа – забрана је први покушај увођења моралног поретка у заједницу. Оно што је новина у систему моралних норми у односу на табу јесте позитивни идеал. У социологији морала и социологији религије постоји дебата о настанку и првенству норми у примитивном друштву. Како смо истакли велики значај религије на том ступњу друштвеног организовања, као и обојеност културе религијом и то да је она у великој мери давала смисао одговору на питање конститутивног симболизма "Ко смо ми?", чини се релативно непроблематичном теза да је морал на својим почецима био битно посредован религијом.

Вуко Павићевић, пак, сматра да морални феномен на првим ступњевима друштвеног организовања настаје из друштвених и животних потреба, и то пре религије као вере у богове. Наводи мишљење Вунта, Јодла, Белоа, Вестњрмарка као аргументе за своју тврдњу. Постоје и друга мишљења по којима већина моралних правила настаје у складу са друштвеним и природним животом и опстаје, јер се показује корисним, али се коначно ослања на божански ауторитет да би добила снагу за вршење друштвене регулативе. По Диркему у првобитном друштву постоји нека врста јединственог система норми, које су истовремено и моралне, и правне, и верске и обичајне. Р. Јеринг покушава да покаже на основу развоја језика да је у првобитном друштву морал спојен са осталим врстама друштвених норми – у античкој Грчкој морал је повезан са правом, и обичајем, у Риму се морал одваја од права, а коначно у Немачкој се се јасно одваја и од обичаја. Радомир Лукић наводи мишљење Гајгера који такође тврди да у прадруштву постоји само једна врста норми, које имају неку врсту спољне санкције коју примењује друштво као целина, а такође и унутрашњу санкцију која је потицала од страха да се повреди неко веровање – слично верској и моралној норми. "Веома је значајно да та разлика уопште никако није постојала увек у друштвеном животу нити ју је људска свест увек признавала. У сваком виду у старим облицима друштвеног живота, на првим ступњевима тога живот, уз познату елементарност и неиздиференцираност духовног живота, та разлика у принципу не постоји. У Старом завету је један закон, који је имао карактери свештеног закона, као Божје заповести, обухватао и првенствено моралне прописе (десет заповести), и све грађанске и државне односе, правила и ритуале, па чак и

норме хигијене.⁶ Слично је и са књигама других великих религија – Кураном на пример. У првобитним друштвима обичајно право које има сакрални карактер нормира људске односе и у њему се у целини изражава морално-правна свест. Антички свет је знао за разлику између "природног" права божанског порекла и позитивног права које потиче од државне власти. "У суштини, свест о тој разлици сасвим јасно и интензивно се јавља тек са хришћанством и последица је хришћанског поимања живота. У речима 'Подајте ћесару ћесарево, а Богу Божје' та је разлика први пут строго истакнута."⁷ Диркем проучавајући систем норми које сматра транспарентним знацима друштвене солидарности тврди да је кривично право првобитно било религијско право, у духу његовог социологизма он каже да је увреда боговима увреда нанета друштву и колективној свести. На нижим ступњевима друштвеног развоја најчешћи су преступи који вређају заједницу (код Јевреја су најстрашнија злодела против религије, док су код Германа, по Тациту, само два преступа кажњавана смрћу – издаја и бекство из војске).⁸ До етизирања богова, њиховог замишљања као персонификације позитивних моралних особина дошло је релативно касно. Можемо навести примере Индуса, Грка, Римљана и Германа чији богови имају и пороке и врлине. Не можемо ипак, тим и таквим божанствима одузети сваку моралну вредност; замисао о божанству као свевидећем, нагонила је човека да се понаша у складу са нормама које се приказују као израз божје воље.

Морал се заснива на добру, које препознајемо по његовој супротности злу. Одлика морала у односу на друге вредности је човек, као једино биће које има слободу да бира између добра и зла. Морално деловање је само оно, чији је циљ оно само, а не нека вредност ван њега, или принуда. Ипак морал је битно друштвено посредован. "На нивоу нерелектоване историчности људска бића морају се покоравати прописима традиционалних навика".⁹ Садржина добра и зла је утврђена и не захтева личну интерпретацију. "На том ступњу историјске свести општост се рефлектује у посебности."¹⁰ Врховно добро је добро државе, народа. Норма да би то постала, неопходно је да прибави ореол идеала. "Као што појединац, осим свог емпиричког, приватног, карактера, има и свој идеални лик, тако и сваки народ коме је нешто стало до себе поставља идеал своје народне заједнице као звезду водиљу своје судбине". Геземан каже да када проучавамо један народ не можемо се питати само о његовом емпиријском понашању,

⁶ Сејмон Лудвигович Франк, *навођено дело*, стр. 134.

⁷ *Исто*, стр. 135.

⁸ Према: Емил Диркем, *О подели друштвеног рада*, Просвета, Београд, 1972, стр. 129.

⁹ Агнес Хелер, *Теорија историје*, Рад, Београд, 1984, стр. 34.

¹⁰ *Исто*, стр. 35.

већ и о моралним мерилима самокритике којима мери своје реакције, дакле какав би хтео да буде и какав по нормативним идеалима своје заједнице треба да буде. Моралне норме не подразумевају нормално понашање, већ морални подвиг. Постоје две врсте санкција у случају прекршаја моралних норми. Унутрашња се заснива на грижи савести, док је спољна друштвена. Морални презир и морално гађење су специфични облици друштвене моралне санкције. Када се ради о моралној санкцији она наступа спонтано и није потребно никакво организовање друштвене заједнице. У пракси је веома тешко разликовати ову санкцију од оних које наступају у случају примене обичајних или религијских норми. Морални прекршај није грех, кршење моралне норме је кршење безусловне норме, док се правни прекршаји и кршење религијских и других друштвених норми односи на инструменталне норме. У пракси је веома тешко делити санкције у случају кршења обичајних, моралних и религијских норми.

У преткласним потпуним заједницама морал је био хомоген. У каснијем историјском развоју, потпуне заједнице, народи и нације, имају своје системе морала, које, углавном, прихвата већина чланова. Те заједнице су носиоци народне културе која ствара исти менталитет и заједнички морал са специфичним народним особинама. Да би се то десило потребно је да друштвена заједница, испуни одређене услове – одговарајући обим, хомогеност - која по Радомиру Лукићу може бити етничка, расна, верска. У класно хетерогеном друштву тешко је остварити моралну хомогеност. Потребно је да постоји сплет друштвених веза међу члановима друштва да би могли успоставити одређену "моралну густину" која кореспондира са поделом рада.

Наглашавајући "функционалне узајамне везе" између типова друштвених оквира и њиховог моралног живота Гурвич указује на то да у одређеном друштвеном оквиру не постоји само једна врста морала, већ се у оквиру друштва комбинују различите врсте и облици морала који су хијерархијски уређени и творе системе моралног живота.

Религија никада није само метафизика. "У ономе што се издваја као нешто што је више од земаљског, било да га зовемо мана, Брама или Свето тројство, неизбежно се виде далекосежне импликације када је реч о усмеравању људског понашања."¹¹ Области које религијске и моралне норме регулишу јесу одређене низом социјалних варијабли које делују у конкретном историјском друштву. Функција одржавања и јачања друштва није искључиво везана уз морал и религију јер исту функцију врше и право, обичај, норме пристојности. Можемо ову функцију операционализовати као обезбеђење друштвеног поретка, реда и мира, заштиту друштвених интереса, минима-

¹¹ Клифорд Герц, *Тумачење култура*, Чигоја, Београд, 1998, стр. 175.

лно нужну сагласност, солидарност, увек се ради о томе да је функција норми да чине друштво могућим.

У једном тренутку историјског развоја људског друштва однос религије и националне, односно, етничке идентификације је неизоставно питање. Систем симбола које један народ сматра сакралним веома се разликују. Код Јевреја, на пример, национални и религијски атрибути се поклапају. Очување верског идентитета код њих је уједно и очување националног идентитета. Код универзалних религија, хришћанства на пример, верска идентификација је претпостављена националној, мада ситуација "на терену" није ни издалека тако једноставна. Верска идентификација се повезује у специфичну симбиозу са националном. Однос верске и националне идентификације, као и однос националне државе и вере, јесте веома сложен.

Ипак, са развојем модерног, хетерогеног друштва, потребан је један виши ниво уопштавања вредности, њихова универзализација која превазилази ниво поједине религије. Ту улогу у модерном друштву играју правне норме, које по Парсонсу претстављају *differentiu specifici* модерног друштва. Са процесима глобалног повезивања на сцену ступа међународно право које треба да уједини светско друштво на основу заједничких вредности. Како се међународни правни систем бори са дејим болестима, на савременој друштвеној сцени се одвија игра сложених односа правне, моралне и религијске регулативе.

Danijela Gavrilović, Niš

SOCIAL NORMS AS A REFLECTION OF SOCIAL VALUES

Summary

As a positive science, sociology studies the system of social norms active in individual societies, which permeate those societies as a binding tissue, and make their functioning possible. From taboos all the way to international law, the system of norms delineates the borders of the society in which it works. As the community expands, the venue for the norms expands, too – from a tribe to the global society. Simultaneously, norms multiply, new types of norms occur, necessary for the regulation of complex social relations present in modern society. When a society reaches the state of reduced level of complex social relation regulation, we witness the state of anomie or lack of norms in a society, which seriously hinders its functionality.

This text deals with the way social norms originate and how they relate to the type and level of social integration. It primarily discusses moral and religious norms and the nature of their social being.

Key Words: social integration, moral norms, religious norms, legal norms.